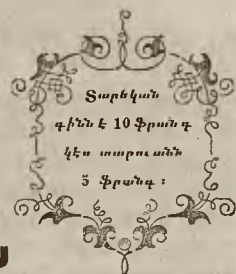

ԵՌՌՌՄԱ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի Գ.

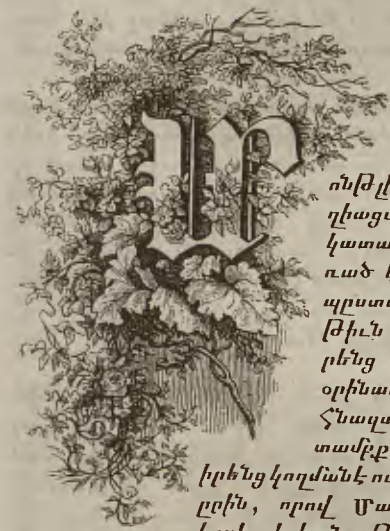
1860

Գ. ՀԱՏՈՐ

ՄԵՐԻՆՄ ՍԹՈՒՆՐԹ ԵՒ ՍԹՈՒՆՐԹԵՆՔ

Գ Լ ՈՒ Խ Թ.

Սկզբնական լեզուից հետո խոսողների մեջ կ'ընեն: Մարտիկը եւ Եղիսարեթիւն մէջ, եղած զմտութեանց սկիզբն ու պատճառը: Փրանկիսկոս Բ. Կը մնան:

անթիւք եւ Ռանտոյ Գաղջ զիացւոց զեւսպանները, լիակատար իշխանութիւն առած էին որ Սկովտիայի ապրտամբաց անյիշաչարութիւն շնորհէն, թէ որ իրենց պարտքը ճանչնալով օրինաւոր թագուհւոյն հնազանդին: Ասիկայ ապրտամբք ընդունեցան, բայց

իրենց կողմանէ ուրիշ առաջարկութիւն ըրին, որով Մարեմայ եւ Փրանկիսկոս իշխանութիւնը միայն անուան

վրայ կը մնար, իսկ կառավարութեան ղեկը Միաբանութեան գլխաւորներուն ձեռքը կ'իյնար: Ի սկզբան զեւսպաններն ասոր դէմ կ'ուսեցան եւ Մարեմայ իրաւունքը պաշտպանեցին, բայց վերջէն իրենց ունեցած լիակատար իշխանութենէն աւելի զիջան ու հաւանութիւն տուին որ Գաղջիացւոց բանակին հեռանալէն ետեւ, տէրութեան երեք վիճակները ժողովուրին եւ աս ժողովքը թագուհւոյն առջեւ քսանուչորս հօգի առաջարկէ որ անոնցմէ եօթը հօգի ինք, իսկ հինգ ժողովքն ընտրէ, եւ ասանկով կառավարութիւնը աս տասուերկու հօգւոյ ձեռք յանձնուի: Ասկից վատ Միաբանութեան գլխաւորները թագուհիէն կը պահանջէին որ նորադանդ եկեղեցական պաշտօնը բոլոր թագաւորութեան մէջ հաստատուէ տայ: Ուրիշ երկրորդ դաշինք մ'ալ Անգղիայի եւ Գաղջիայի հետ գրուեցաւ, որով Գաղջիացիք կը պարտաւորէին լիթ քաղաքը թողուլ եւ Եղիսարեթին Անգղիայի վրայ ունեցած իրաւունքն ընդունիլ:

Աս խաղաղութեան պայմանաց մէջ երկու գլխաւոր կէտեր կային, որոնք շատ զգուշութիւն կը պահանջէին իրենց մէջ շատ փափուկ նիւթեր բովանդակելուն համար, որոնց վրայ Գաղջիայի զեւսպանները լիակատար իշխանութիւն չունէին: Առջինն էր երկու թագուհեաց պատուոյ անունները, իսկ երկրորդը Սկովտիայի ապտամբաց տրուելի անյիշաչարութիւնը: Առ

ջինը շատ խիստ եզրներով բացատրուած էր, անանկ որ կարծես թէ Մարիամ ամենեւին իրաւունք չունէնար, «Անգղիայի ամուսն օրինաւորապէս Եղիսարեթին է, եւ անոր համար պէտք է որ Սկովտիայի թագուհին եւ Գաղջիայի թագաւորն ընդ միշտ անկից հրաժարին, եւ երկու թագաւորութեանց (Անգղիայի եւ Իրլանտայի) ղինանշանները բոլորովին թողուին»: Աս դաշամբ Սկովտիայի թագուհին ապագայ ժամանակի համար ալ այնպիսի իրաւունքէ բոլորովին կը զրկուէր, զորն որ ծննդեամբ ստացած էր: Մարիամ ընդգրկուածիւն չէր ունենար թէ որ պայմանը «Եղիսարեթին կենդանութեան ատեն», գրուէր: Իսկ երկրորդ գլխաւոր նիւթին, այսինքն անյիշաչարութեան նկատմամբ Մարիամ պատրաստ էր իր ապստամբ հպատակաց թողութիւն տալ, եւ անոնց առաջարկութիւնը ըստ իմք ընդունիլ:

Եղիսարեթ աս դաշանց այնչափ փութով կ'ուզէր ստորագրութիւն տալ որչափ որ կը համարէր որ Անգղիայի վրայ ունեցած իր իրաւունքը Գաղջիայէն եւ Սկովտիայի թագուհիէն ընդունելի կ'ըլլար: Բայց Մարիամ եւ Փրանկիսկոս աս դաշինքը չընդունելու բաւական պատճառ ունէին, եւ բողոքեցին որ նախ իրենց զեւսպաններն իրենց տրուած լիակատար իշխանութենէն աւելի զիջան, երկրորդ Միաբանութեան ատենակալք առանց օրինաւոր իշխանութեան (թագուհւոյն) հարցնելու ժողովք ժողոված էին, եւ երկրորդ ուղղափառ կրօնը բոլոր երկրէն ինքնագլուխ վերցուցած էին, եւ եկեղեցական յափշտակեալ ընչից հատուցում մ'ըրած չէին. աս երեք բաները դաշանց պատրաստութեան մէջ որոշածներուն բոլորովին հակառակ էին: Եւ երբոր Թորքմորթին կը ստիպէր զՄարիամ եւ զՓրանկիսկոս որ դաշանց հաստատութիւն տան, Մարիամ պատասխան տուաւ որ Սկովտիացիք դաշանց մէջ որոշածներէն զեւս եւ ոչ մէկ կտորը կատարած են, նա մանաւանդ թէ այնպէս ինքնագլուխ կը գործեն որ կարծես թէ անկախ հասարակապետութիւն մը ըլլան, եւ արտունջ ըրաւ Եղիսարեթին վրայ որ դեռ անոնց պաշտպանութիւն կ'ընէ, եւ անոնց պատգամաւորները հրապարակաւ կ'ընդունին:

Մարիամ իր իրաւունքը Գաղջիայի կողմանէ ժողովքի գացող զեւսպաններէն աւելի յայտնի տեսնելով, որոնք նոյնը թեթեւ բան մը համարած էին, որոշած էր որ մինչեւ վերջի շունչն Եղիսարեթին պահանջմանց արիւնքութեամբ դէմ դնէ, եւ անոր կենդանութեան ատեն Անգղիայի իրաւունքէն հրաժարի: Աս յարաբերութեանց մէջ էին երկու թագուհիք, մինչեւ որ նոր դիպուած մը Մարեմայ յարաբերութիւնները փոխեց:

Փրանկիսկոս Բ. շատ ատենէ ի վեր հիւանդ

ըլլալէն ետեւ ականջին մէջ վէրք մ'ընելով մեռաւ (5 Գեկտ. 1560): Փրանկիսկոս Բ.ին անորդի մեռնելուն ան խիստ կապը որն որ Գաղղիայի ու Սկովտիայի մէջ ամուսնութեան պատճառաւ կար' լուծուեցաւ, եւ ասով Սէսիլին գործողութեանց գլխաւոր նպատակը վերցուեցաւ, այսինքն Սկովտիա Գաղղիայէն բաժնել: Բայց խաբեբայ պաշտօնեայն ուրիշ բան մ'ալ միտքն ունէր, այսինքն ամէն եղանակաւ ջանալ որ Մարիամ Սկովտիա չդառնայ եւ թագաւորական իշխանութիւնը ձեռք չառնու: Մարիամ որ անոր միտքը չէր թափանցած կարծեց որ առանց դժուարութեան իր թագաւորութեան կառավարութիւնը կրնայ առնուլ: Բայց Սէսիլ գիտէր որ Մարիամ ութ եւտասնամեայ ըլլալով՝ իշխանական մը հետ երկրորդ անգամ աշխարհք մըտնելու որ ըլլայ իր ամուսինը Անգղիայի թագաւորութեան վրայ ունեցած իրաւունքը կը նորոգէ: Անոր համար Ռանտոլֆ Անգղիայի գործակալին ձեռքը միաբանութեան գլխաւորաց յիշեցուց որ քանի որ Մարիամ բացակայ է, Անգղիայի հետ խիստ միաբանութեան դաշինք մը դնեն, եւ ստիպեն իրենց թագուհին որ եթէ ամուսնանալ ուզէ, սկովտացուց մը հետ ամուսնանայ: Բայց սկովտացի անհաւատիմ մեծերը արդէն իրենք իրենցմէ Մարեմայ դէմ խորհուրդներ կը մտածէին: Շաթեյլըրոյ, Արճէյլ, Մորթն, Կլէնքէն սկովտացի կոմսերը իրենք զիրենք Եղիսաբեթին գործիքն ըրած էին: Մէթլէնտ կոմսը խոստացաւ Սէսիլին որ Մարեմայ եւ անոր բարեկամաց խորհուրդները կը մատնէ, եւ Յակովբ Սթուարթ (Մարեմայ բնական եղբայրը) Եղիսաբեթին խորհուրդ տուաւ որ զՄարիամ Սկովտիա դառնալու ատեն բռնէ:

Մարիամ երբոր այրի մնաց տասնութը տարեան էր, եւ տեսնելով որ էրկանը մեռնելէն ետեւ զաւրիղ պալատին մէջ գործք մը չունի, բոլոր ձեռքը լծած արիւնքի մէջ իր մօր կողմանէ ազգականաց քով անցուց, եւ հանգուցեալ ամուսնոյն վրայ լատիններէն ոտանաւորներ շինելով ինքզինքը կը մխթարէր: Բայց Եղիսաբեթին գործակալները զինքն աս առանձնութեան մէջ հանդարտ թող չէին տար, ու կը ստիպէին որ վերջիշեալ դաշանց հաստատութիւն տայ: Բայց ինքը միշտ պատասխան կու տար որ Փրանկիսկոսին մեռնելէն ետեւ իր մօրեղբայրն իրեն խորհուրդ տալէն դադարէր են, որպէսզի չլուրջուի որ Սկովտիայի գործողութեան մէջ կը խառնուին, անոր համար ինքն առանց պաշտօնական խորհրդականաց, չի կրնար իր աթոռոյն եւ ժողովրդեան միախույզ խնդրոյն նկատմամբ ինքնագլուխ գործել, ուստի եւ Սկովտիա դառնալէն եւ վիճակաց խորհուրդը հարցընելէն ետեւ, ինչ որ անոնք աղէկ կը դատեն՝ պատասխան կու տամ: Մարիամ իր յարաբերութեանց նկատմամբ, այնպիսի յառաջատեսութիւն, խոհեմութիւն եւ հաստատութիւն կը ցուցնէր, որ Անգղիայի խաբեբայ եւ երկրպետ պաշտօնեայնէրը կը շիտեցնէր:

Մարեմայ Սկովտիա դառնալէն յառաջ հարկ կը համարէր Եղիսաբեթին եւ իրեն մէջ ծագած երկպառակութեան եւ նախանձու սերմը մեկնելու, որնոր Սկովտիայի թագուհւոյն կեանքը դառնութեամբ լեցուց եւ անոր օրերը կարճեցուց: Ինչպէս որ վերը պատմեցինք աս թշնամութեան առջին առիթն եղաւ Էտինպուրկի կամ Լիթ քաղքին դաշնադրութեան վեցերորդ յօդուածը: Աշխարհքիս վրայ չգտնուեցաւ մինչեւ հիմայ պաշտօնեայ մը, որն որ իր թագաւորին բոլոր կառավարութեան եղանակն ու ձեւը այնպէս ըմբռնած ըլլայ եւ ըստ այնմ թագաւորին կամաց համաձայն այնչափ յաջողութեամբ ու բախտիւ գործած ըլլայ, ինչպէս աս համբաւաւոր Սէսիլ աստեանա-

դպիրը: Էտինպուրկի դաշնադրութեան ատեն Մարեթիւք գաղղիացուոյն ճարտարութեան յաղթելով այնչափ ըրաւ որ մինչեւ Գաղղիացուոց գեսպանները ստիպուեցան յանձն առնելու չէ թէ միայն Եղիսաբեթին Անգղիայի եւ Իրլանտայի թագուհի ըլլալու օրինաւորութիւնն այլ նաեւ խոստացան (առանց յառաջունէ զՄարիամ հարցընելու աս նիւթիս նկատմամբ) որ Մարիամ ասկից վերջը նոյն թագաւորութեանց զենանշաններն եւ պատուոյ անուաններն պիտի չգործածէ:

Աս յօդուածիս ստորագրութեամբ կամ ընդունելով Մարեմայ շատ մեծ ու փաստակար հետեւանքներ կրնային յառաջ գալ: Անգղիայի թագը՝ բնական կամ ծննդեան իրաւամբ Մարիամու կ'իյնար (չենրիկոս Ը. օրինաւոր զաւակ թող չտալով) եւ աս իրաւամբ Մարիամ բոլոր Եւրոպայի առջեւ մեծ աւանդ եւ ազդեցութիւն ունէր: Եւրոպայի ազգերը իր իրաւունքն Եղիսաբեթին իրաւունքէն վեր կը դասէին. Անգղիայի մէջ ուղղափառք՝ որոնք նոյն ատենը շատուր եւ զօրաւոր էին աս հասարակաց կարծիքն ունէին. նոյն իսկ բողոքականք որոնք Եղիսաբեթին աթոռոյն նեցուկ էին չէին կրնար ուրանալ թէ Մարիամ ամենէն մերձաւոր եւ օրինաւոր ժառանգ է անգղիական աթոռոյն:

Մարիամ աս ամէն առաւելութիւնները ձեռքն ունենալով կրնար ժամանակին պարագաները իրեն օգնական առնելով, յուսացած ժամանակէն առաջ իր իրաւունքն արժեցընել տալ: Բայց ասոր հակառակ եթէ Մարիամ աս կուուց տակ ինկող յօդուածը ստորագրելով ընդունէր, ստուգիւ ան պատիւն՝ զորն որ դրացի իշխաններն իրեն կը շնորհէին, կը կորսընցնէր, իր կողմնակցաց եւսանդը կը պաղեցընէր եւ անկէց ետեւ Անգղիայի թագը ժառանգելու յոյսը պէտք էր կարել:

Աս ամէն ծանր հետեւութիւնները նենգամիտ Եղիսաբեթ տեսնելով ամէն միշտ ձեռք կ'առնուր որպէս զի Սկովտիայի թագուհին քաղցրութեամբ կամ երկիւղեւ անկից հրաժարեցընէ: Եթէ որ Մարիամ վերջիշեալ յօդուածը՝ զորն որ իր գեսպանները անխոհեմութեամբ ըրած ըմբոստեցած էին, ինքն ալ անմիտագրութեամբ ընդունէր, ան առին ասոր հակառակ Եղիսաբեթ Մարեմայ հակառակորդն այնպիսի առաւելութիւններ կը ստանար, զորոնք երբոր ուզէր կրնար գործածել: Թագաժառանգութեան խնդիրն անորոշ մնալով, կրնար Եղիսաբեթ զՄարիամ ձեռքն ունեցած առաւելութեամբ շարունակ երկիւղի եւ խոնարհ հպատակութեան մէջ պահել տալ, ինչպէս որ վերջէն Յակովբ Զ.ին (Մարեմայ որդւոյն) ըրաւ, որոնք Եղիսաբեթին բոլոր կառավարութեան ատեն խոնարհ հպատակութեան եւ շարունակ երկիւղի մէջ էր որ չըլլայ թէ Եղիսաբեթին կամացը դէմ բան մ'ընելով թագաժառանգութեան իրաւունքը կորսընցընէ: Եւ դարձեալ Եղիսաբեթ կրնար խորհրդանոցին վճռով թագը թագաւորական տան ուրիշ մերձաւոր գծին անցընել տալ եւ ասիկայ այնչափ դիւրութեամբ որչափ որ Անգղիայի թագաւորութեան սեպհական բան մ'եղած էր, որ յաջորդութեան հաստատուն կամ մնայուն օրէնք մը չունենալով շատ անգամ թագաժառանգութեան իրաւունքը մէկ գծէն մէկալ գիծը կ'անցնէր: Գուրիէլմոս Դորմանտացուոյն ժամանակէն սկսեալ քիչ անգամ եղած է որ երեք թագաւոր որդւոց որդի ժառանգած ըլլան, որովհետեւ թագաւորազուն իշխաններէն անոնք որոնք որ զօրութիւն եւ բաւական ճարպկութիւն ունէին կառավարութեան հարուած մը տալու համար կողմնակից փնտռելով

ոտք կ'երևէին, եւ խորհրդանոցը իրենց օգնական առնելով անկից թագաւոր կ'ընտրուէին:

Եթէ որ աս թագուհեաց մէջ երկպառակութեան արմատներն խորունկ եւ ծածուկ չըլլային, կարելի էր յօդուածին բացատրութեան եղանակին մէջ փոքր փոփոխութիւն մ'ընելով խնդիրը խաղաղութեամբ լմննար: Խորամանկ Սէսիլ նոյն յօդուածին մէջ երկմիտ եւ անորոշ բացատրութիւններն առանց դժուարութեան յայտնի եւ որոշ կրնար ընել, եւ փոխանակ զՄարիամ ստիպելու որ Անգղիական պատուանդանէն եւ զինանշանէն հրաժարի, խնդրէր իրմէ որ խոստանայ թէ քանի որ Եղիսաբեթ եւ անոր օրինաւոր ժառանգներն ողջ են զանոնք չգործածէ:

Եղիսաբեթ իր կասկածն ու երկիւղն որչափ որ զգուշութեամբ կը պահէր եւ արուեստակեալ քողով կը ծածկէր, ի վերայ այս ամենայնի յայտնի կը տեսնուէր որ իր երկիւղին գլխաւոր եւ ճշմարիտ պատճառը ուրիշ բան չէր բաց եթէ իր օրինաւոր չըլլալուն գիտակցութիւնը, եւ ասոր համար նոյն յօդուածին լրման վրայ յամառութեամբ կը պնդէր, առանց թելթել եւ բնական մեկնութիւն մը տալու, զորն որ խաղաղութիւն եւ անվրդովութիւն սիրող միտք մը եւ քաղաքային անձնասիրութենէ ազատ սիրտ մը կը տեսնէր եւ ըստ այնմ կը վարուէր:

Թէպէտեւ աս երկպառակութեան գլխաւոր աղբիւրն ան քաղաքային անձնասիրութիւնն էր, ի վերայ այս ամենայնի Եղիսաբեթին նախանձն եւ չարակնութիւնն աս ճեղքն աւելի եւս մեծցուց: Եղիսաբեթ կ'ատէր զՄարիամ թագուհի ըլլալուն համար, եւ աս ատելութիւնը կանացի նախանձապաշտութեամբ աւելի եւս մեծցաւ: Եղիսաբեթ իր զարգասիրութեան հետ, անձնագովութեան եւ անպատկառ անձնասիրութեան մոլութիւն ունէր, զորն որ կարգաւորեալ եւ քիչ մը խնդր ունեցող կանայք կամ բնաւ չեն ունենար եւ կամ խոհեմութեան համար ծածկելու կը ջանան: Իր գեղեցկութիւնն ու վայելչութիւնը ցուցնելու եւ ուրիշներէ շողորորոտութիւն լսելու պատրաստութիւնն արտաքոյ կարգի էր, եւ աս տկարութիւնները չէ թէ միայն ան հասակին՝ որուն մէջ նոյն պակասութիւնները կրնան ներուիլ ի ցոյց կը հանէր, այլ նաեւ ան զաւառաւոր հասակին մէջ որուն ոչ զարդ եւ ոչ գեղեցկութիւն կը վայելէր, որով ամենուն ծիծաղելի կ'ըլլար: Ասոր օրինակ մը բերելու համար Մէլուիլին յիշատակարանաց մէջ գտնուած կտոր մը շատ աղէկ կը ցուցնէ, թէ որչափ Եղիսաբեթ չէ թէ միայն Մարիամի թագին այլ նաեւ անոր արտաքին բնական ձրից վրայ կը նախանձէր, եւ ինքն որչափ որ կառավարելու արուեստին եւ քաղաքականութեան մէջ Մարիամին վերէ էր, այնչափ ալ արտաքին եւ բնական ձրից մէջ զՄարիամ նսեմացընելու վայրապար ջանք կ'ընէր: Եղիսաբեթ՝ Սկոտլանդի թագուհւոյն ամէն առաւելութեանց վրայ Մէլուիլէն տեղեկութիւն առնելէն ետեւ, հարցուց նոյն դեսպանին թէ մեր երկուքին մէջ որուն գլխուն մազերն աւելի գեղեցիկ են: Մէլուիլ ասանկ հարցման վրայ շփոթութեան մէջ իյնալով պատասխանեց թէ Անգղիայի մէջ ձեզի նմանը չկայ, իսկ Սկոտլանդի մէջ թագուհիէս գեղեցիկը չկայ: Բայց Եղիսաբեթ ասով գոհ չըլլալով ուղեց իմանալ որ երկուքին մէջ ով բարձրահասակ է, ով աւելի վայելչութեամբ կը պարէն, ով ծարտարութեամբ դաշնամուր կը զարնէ, եւ ասոր նման ուրիշ ցած հարցումներ: Քանի որ Մէլուիլ Անգղիայի արքունեաց մէջ էր, Եղիսաբեթ ամէն օր զատ ձեւով զգեստ կը հագնէր, եւ նոյն դեսպանին կը հարցընէր թէ որ զգեստի ձեւը իրեն աւելի կը

յարմարի, եւ շատ հաճութեամբ լսեց երբոր Մէլուիլ պատասխանեց թէ Խալաթի հագուստն ամենէն աւելի յարմար կու գայ իրեն:

Մեծամեծաց վրայ դատաստան ըրած ժամանակը, հասարակօրէն անոնց քաղաքական սխալմունքներն յառաջ կը բերենք, իսկ անոնց ան պակասութիւններն որոնց մէջ հասարակ մարդկան հետ հաւասարապէս կ'իյնան, այնչափ մտադրութիւն չենք ընել: Բայց եթէ Եղիսաբեթին՝ Սկոտլանդի թագուհւոյն նկատմամբ թէ աս նիւթիս եւ թէ ուրիշ բաներուն մէջ անոր գիտակցութիւնները քննելու ըլլանք, ան ատեն զինքն ամէն անգամ իբրեւ թագուհի չենք կրնար մտածել, այլ իբրեւ նախանձու լեցուած հասարակ կնիկ մը որն որ իր կարծած նախանձորդը մահու չափ կ'ատէ:

Իսկ իր Մարիամ շրջահայեաց խոհեմութեամբ ամէն անգամ փախուստ կու տար, Եղիսաբեթ միտքը դրածին վրայ յամառութեամբ կը պնդէր, եւ միշտ հետը բարակ քաղաքավարութեամբ կը վարուէր, եւ ամէն անգամ կեղծեալ բարեկամական ցոյցերով զինքը կը պատուէր: Բայց շատ չանցաւ, համոզուեցաւ Մարիամ որ աս ամէն ցոյցերը բնաւ հաստատութիւն չունէին:

Ք Լ Ո Ւ Խ Ժ .

Մարիամ Սկոտլանդի դուքսուհի կը պատրաստուի: Եղիսաբեթ՝ զՄարիամ մարդոքոյն իմանալ տեսնել կ'ուզի: Մարիամ իր ցոյց տալուց կը մտնի, իր կատարման յոյժեան առջի տարիսն մէջ պատասխանելը:

Սկոտլանդի մայր թագուհւոյն մեռնելէն ետեւ, Գաղղիա պատգամաւորութիւն մը խրկած էին որպէս զի աղաչէն զՄարիամ որ շուտով հայրենիքը դառնայ ու Սկոտլանդի կառավարութեան ղեկը ձեռք առնու: Մարիամ իր հպատակաց բարի աղաչանքը կատարելու համար Սկոտլանդի դառնալու կը պատրաստուէր: Բայց Գաղղիայէն իր հայրենիքը երթալու համար, հարկ էր որ Անգղիայի ծովեզերքէն անցնէր, եւ որպէս զի Անգղիայի նաւատորմէն ապահով ըլլայ, եւ ի դիպուածի որ ալեկոծութիւն ելլէ Անգղիայի նաւահանգիստներու մէկու մը մէջ կարող ըլլայ մտնել, Տ'Օստէլ դեսպանին ձեռքը խնդրեց Եղիսաբեթէն որ իրեն եւ իրեններուն համար անցագիր մը տայ: Քաղաքավարութիւնը կը պահանջէր որ իշխան մը ուրիշ իշխանի մ'առանկ աղաչանք մը չըլանայ, բայց Եղիսաբեթ իր կիրքը չկրնալով բռնել նախատանջ աս իրաւացի խնդիրը մերժեց, որով զՄարիամ բռնելու կամ անոր ճանապարհորդութիւնը արգելելու գիտաւորութիւնը յայտնեց: Ասոր վրայ Թորքմորթըն Սկոտլանդի թագուհւոյն այցելութեան գնաց որ իր թագուհւոյն ըրածը արդարացնէ: Մարիամ երբոր զինքը տեսաւ իր քովիներուն հրամայեց որ ելլեն երթան, որպէսզի, ըսաւ, երբոր Անգղիայի թագուհւոյն պէս կիրքս չեմ կրնար բռնել, տկարութեանս շատ վկայ չունենամ, եւ դեսպանին դառնալով ըսաւ, Ձեր թագուհին մանկութիւնս երեսու կը զարնէ, որ պակասութիւնը շուտով կ'ուղղուի, բայց անխոհեմական գործք մը գործելուս համար կրնամ զիս յանգիմանել, թէ որ առանց ամուսնոյ եւ խորհրդականաց դաշանց մը ստորագրութիւն տայի որ թէ ինծի եւ թէ իմ յաջորդացս վնասակար կրնայ ըլլալ: Տէրութեանս վեճակները հարցընելէն ետեւ կարելի պատասխանը կու տամ: Շատ կը ցաւիմ որ տկար գանուեցայ եւ ձեր թագուհիէն այնպիսի շնորհք մը խնդրեցի որուն կարօտութիւն չունէի: Եղիսաբեթ Ձին կամացը հակառակ հոս եկած եմ, եւ նոյնպէս իր քրոջը կամացը հակառակ Սկոտլանդի պիտի դառնամ: Իրմէ ուրիշ բան

չեմ՝ ուղեր բայց եթէ բարեկամութիւն, եթէ որ կ'ուզէ զիս մարդասէր ազգական եւ օգտակար դրացի կրնայ ունենալ, որովհետեւ ես միտք չունիմ իր թագաւորութեան հակառակորդաց եւ տոգոհաց հետ բանագնաց ըլլալ, եւ անոնց օգնել ինչպէս որ ձեր թագուհին իմ անհնազանդ հպատակացս կ'ընէ:

Թէ որ Մարեմայ աս խօսակցութիւնը եղիսաբեթին անկանջը հասցունէին, գուցէ ինք իրեն գալով կ'ամշար եւ իր մինչեւ հիմայ բռնած խարդախ ճամբան թող տալով Մարեմայ հետ տեւական խաղաղութիւն մը կը հաստատէր, բայց անհաւատարիմ թրոքմորթին աս խօսակցութիւնն այնպէս կ'ըմտ եւ անհաւատարիմ եղիսաբեթին ականջը հասուց որ զՄարիամ բռնելու համար՝ Յակովբ Սթուարթին, Մէթլէնտ եւ Մորթըն կոմսից տուած խորհրդին հաւանութիւն տուաւ, եւ թայմը գետին վրայ նաւատորմիդ մը կաղմել հրամայեց որ հէնքը հալածելու պատրուակաւ նեղուցին մէջ շրջագայի: Մարիամ եղիսաբեթին պատրաստութիւնները տեսնելով՝ պատճառն հարցուց, բայց եղիսաբեթ Մարեմայ անձամբ թուղթ մը գրելով ապահովեց զինքը որ Սպանիայի թագաւորին խնդրելով քանի մը փոքր նաւեր նեղուցը խրկած եմ՝ հէնքը հալածելու համար: Մարիամ աս պատասխանով չխաբուեցաւ, եւ Աստուծոյ նախախնամութեան վրայ վստահացած, աներկիւզ բայց սրտի խռովութեամբ ճամբայ ելլելու պատրաստութիւն կը տեսնէր:

Ա երջապէս եկաւ հասաւ ան դժբախտ օրն որուն մէջ Մարիամ Գաղղիայի վերջին բարեւր պիտի տար, ու նոր՝ դժբախտութեան եւ վշտաց ճամբայ մը պիտի սկսէր: Իր ծաղիկ հասակին մէջ ամէն տեսակ ծանօթութիւններով լեցուած բարի եւ ազնուական սրտով, Օգոստոս ամսոյն սկիզբները իր մանկութեան եւ կրթութեան տեղը, սիրուն Գաղղիան պիտի թողար: Դառն ու արտմութեան արցունքներ թափելով՝ քալէ քաղաքը գնաց իր մօրեղբորներով ու Գաղղիացի եւ Սկովտիացի մեծամեծներով: Երկու պատերազմական նաւ իրեն հոն կը սպասէին եւ չորս նաւ իր կաշ կարասիքը տանելու համար պատրաստ կեցած էին: Թագաւորական նաւը մտնելու ատեն հաղիւ արցունքը կրցաւ բռնել (1561, 15 Օգոստ.): Նաւը մտնելէն ետքն աչքը ցամաքին վրայ սեւեռած կը նայէր մինչեւ որ երկիրն աչքէն աներեւոյթ եղաւ: Քանի որ ծովուն ալիքները մէկմէկու վրայ կուտակելով ցամաքն իր աչքէն կը ծածկէին, սիրտը ցաւագին եղկիւղներով կը լեցուէր, տխրութիւն եւ սրտաբեկութիւն երեսը պատեց, եւ իբր թէ իր յուսոյ վերջի թելը կտրուած մէկէն պողաց «Մնաս բարով Գաղղիա, մնաս բարով», եւ ձեռքը երկինք վերցուցած իր զգածմունքներն Աստուծոյ զօժ կը մատուցանէր:

Վիշերը հանդարտ էր, բայց քունը անոր աչքը չկրցաւ գոցել, որովհետեւ իր սիրտը խռոված էր եւ բիւր խորհուրդներ եւ զգածմունքներ զինքը կը շարժարէին. երկրորդ օրը դեռ արեւու ճառագայթները հորիզոնը չլաւագունած, նաւուն վրան ելաւ, պարապ տեղ աչքը ասդին անդին կը դարձնէր եւ կը փտէր ան սիրելի երկիրն՝ իր մանկութեան հայրենիքն, ուր որ տղայութեան քաղցր տարիներն եւ անմեղ օրերն անցուցած էր, եւ ուր թագաւորական փառաւոր թաղը գլուխը դրած էր: Այլ յուսար որ ծովուն երեսը կուտակող ամպերուն մէջէն կարող կ'ըլլայ մէջ մ'ալ տեսնել ան սիրելի երկիրը, բայց ամպերը հետզհետէ տարածուելով թանձրամած մշուշ մը կապեցին եւ նաւերը խոր մթութեան մէջ ձգե-

ցին: «Ա՛յն ալ լմնացաւ, պողաց, Գաղղիա, Գաղղիա, ալ զքեզ պիտի չտեսնեմ»,:

Այս մշուշը որ Մարեմայ արգելք եղած էր Գաղղիան տեսնելու, եղիսաբեթին խրկուած նաւերէն անտես մնալու շատ օգնեց, որոնք ան կողմերը դարանի մտած էին: Անգղիայի նաւատորմիդը Սկովտիայի թագուհւոյն մահաբեր նաւերուն հանդիպելով ետեւը բռնեցին, իսկ մէկալները յաջողութեամբ աղատեցան (19 Օգոստ.): Սէսիլ երբոր տեսաւ որ բռնուած նաւերու մէջ փոխանակ թագուհին գտնելու անոր ջորիներն ու ձիանքը գտաւ, կատաղութենէն ինչ ընելիքը չէր գիտեր: Բայց իր խայտառակութիւնը ծածկելու համար թրոքմորթին լուր խրկեց որ Փարիզի մէջ հրատարակել տայ որ Անգղիայի ծովապետը թագուհւոյն թագաւորական նաւաց հանդիպելով թնդանօթներ արձակելով սովորական ողջոյն տուեր է:

Երբոր Մարիամ կամաց կամաց իր երկիրն ըռն կը մտնէր յուսով եւ երկիւղիւ խառն նոր զգացում մը սիրտը պատեց: Ետինպուրկ մայրաքաղաքին մէջ ինչ ընդունելութիւն պիտի գտնէ. արդեօք հաւատարիմ բարեկամներ պիտի գտնէ, կամ իր ծննդեան երկիրն առջեւ գոցուած պիտի տեսնէ: Իր թշնամեաց լարած որոգայթէն աղատելու համար որոշած ժամանակէն տասնուչորս օր յառաջ Սկովտիա հասաւ, այնպէս որ զինքը ընդունելու համար դեռ պատրաստութիւն մը չէին տեսած: Բայց անոր գալըստեան համբաւը մայրաքաղաքին մէջ տարածուելուն պէս, բոլոր քաղաքացիք դիմացը վազեցին, ատենակալք, ազնուականք, եկեղեցականք, գործավաք, տղաք եւ ծերք, բոլոր ժողովուրդը «Մարիամ», անունով օրը կը թնդացնէին: Ամենուն սրտին մէջ երկիւղն ու կասկածը փարատեցաւ, եւ միայն ուրախութիւն ու ցնծութիւն կը տիրէր: Ո՛րչափ քաղցր է իշխանի մը՝ իր հպատակաց սիրոյ ցոյցերը տեսնել: Չկար իշխան մը որ այնչափ սիրոյ ցոյցեր ընդունած ըլլայ, ինչպէս որ Սկովտիայի ժողովուրդն իր թագուհին առջի անգամ տեսնելուն առատութեամբ ցըցուց: Երանի թէ նոյն ժողովուրդը ան ատենուան զգածմունքը մինչեւ վերջը պահէր:

Պէտք է շարունակուի:

ԱՅԼԱՐԱՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐԻԱՄ

Մարութեամբ համար ոչխարէն աւելի անհրաժեշտ հարկաւոր անասունը այծն է: Այծի միսն իրենց ամենէն էական անունըն է, անոր կաթէն կարագ ու պանիր կը շինեն, մաղը վրան, զգեստ, պարկ եւ այլն շինելու կը գործածեն: Փամփուշտը ջուր կամ իւղ լեցնելու կը ծառայեցնեն, բարակ մորթէն կաշի (Maroquin) կը շինեն իսկ հաստերը թէ որ իրենք գործածել չեն կրնար, դուրս կը խաւրեն: Մարութեամբ այծն Եւրոպացի այծէն աւելի աշխոյժ եւ աւելի պղտիկ է, եւ կէս վայրենի լեռներու վրայ կ'ապրի:

Այլմէն՝ որոնք ի մասնաւորի հիւսիսային կողմը շատ կը գտնուին, այնչափ յարգի չեն որովհետեւ անոնց կաթն ու միսը իրենց ախորժակին չեն համաձայնիր, վերջինը կ'ապխտեն: Ասոնց կաշին ըստ մեծի մասին դուրս կը խաւրուին: Հոս ինչպէս բոլոր Ափրիկէ ուղտերը բեռ կրելու համար մէկհատիկ են: Ասոնց մեծերը 10—12 իսկ

պղտիկները 6—7 կենդանի կրնան կրել, եւ այսպիսի բեւաւոր օրը վեցէն մինչեւ եօթը մըն կրնան ճամբայ ընել:

Մարդըքացի ձին ստոյգ է արաբացի, եղիպտացի եւ ասորի ձիոյն չի կրնար հաւասարել, բայց անոնցմէ շատ ալ վար չի մնար: Մարդըքացի ձին ամիս մը կամ թէ աւելի երկայն ատեն կրնայ անդադար ծառայութեան գործածուիլ, գիշերուան հանգստէն զատ առանց ուրիշ հանգիստ տալու, վերջի օրն անանկ զօրաւոր է ու աշխոյժ ինչպէս առջի օրը:

Յորինքն իրենց չարքաշութեանը եւ հեծեալն առանց ցնցելու տանելուն համար ձիերէն աւելի յարգի են: Իշերն ալ նոյնպէս շատ կ'արժեն: Մեղուաբուծութիւնը մշակութեան էական ծիւղերէն մէկն է: Մարդըքացի մեղը շատ համով է, իսկ մեղրամոմը աշխարհքիս ամենէն ազնիւը:

Հոս թռչնոց եւ ձկանց եւ վայրենի անասնոց տեսակներուն վրայ խօսելը զանց կ'առնուիք:

Ինակիւքն այլեւայլ ցեղերէ կը բաղկանան, որ են պարպարը, մաւրիտանացիք եւ արաբացիք, սեւամորթ ու հրեայ: Ասոնց թիւը՝ Վրացերի Հէմոյ, որուն Մարդըքացի վրայ ունեցած տեղեկութիւններն ամենէն հիմնականն են, հետեւեալ կերպով կ'աւանդէ:

Ամացիք	2,300,000
Շիւլք	1,450,000
Մաւրիտանացիք	3,550,000
Արաբացիք	740,000
Հրեայ	539,500
Սեւամորթք	120,000
Եւրոպացիք, Քրիստոնեայ	300
Եւրոպացիք, Ուրապոյդք	200
Ընդ ամենայն 8,700,000	

Աս ամէն ցեղերը բարբարոսութեան մէջ իրարմէ վար չեն մնար: Հրեայք խիստ նեղութիւն կը կրեն: Ասոնց արգելուած է արաբերէն կարգալ ու գրել սովորի, վասն զի Քրիստոնէ կարգաւ արժանի չեն: Հրեայ մը ձի պիտ'որ չհեծնայ, իրեն որոշուած հագուստը պիտ'որ չփոխէ, մահմադական մը ջուր խմած ատեն աղբիւրին քով պիտ'որ չկենայ ու մզկիթներու եւ ուրիշ նուիրական տեղերու ինչպէս նաեւ աւագանեաց տներուն առջեւէն բոկոսն պիտ'որ անցնի: Հրեից վրայ մեծ հարկ դրուած է ու անարգ պաշտօններն իրենց որոշուած է: Երկրին ներքին կողմը քաղաքներուն մէջ մասնաւոր թաղերու մէջ փակուած են հրեայք, ուսից առանց մասնաւոր հրամանի չեն կրնար դուրս ելլել, քանի որ արեւը երկինքն է: Ամէն տղայ ամէն սեւամորթ կրնայ հրեան նախատել ու ծեծել եւ հրեան ծիգ մ'ալ չի կրնար հանել: Թէ որ իբրեւ վաճառական, արուեստաւոր ու թարգման երկրին հարկաւոր չըլլային շատոնց պարտուած էին: Այսպիսի վարմանց մէջ զարմանք չէ որ հոստեղաց հրեայք աշխարհքիս ամենէն նենգաւոր խաբեբաներն եղած են:

Քրիստոնեայք կրնան մինակ Թանճերի, Թեթուանի, Էլ Արաիշի եւ Մոկատորի մէջ հաստատ բնակիլ: Երբոր քրիստոնեայ մը ուրիշ նաւահանգստի մէջ գործք մը կ'ունենայ, պէտք է հրէի մը քով իրեն տեղ բռնել:

Քրիստոնեից գերութիւնը վերջին Սուլթան Սիւլէյմանը վերցուց, անանկ որ Սահարայէն Մարդըքացի բերուած քրիստոնեայ գերիները Մարդըքացի գետինը սոք կոխած նուն պէս ազատ պիտ'որ թող արուին:

Վրացերի Հէմոյ կ'ըսէ թէ գեղերու, աւաններու եւ պարպապատ քաղաքներու մէջ բնակող մահմետականներուն թիւը մէկ միլիոնէն աւելի չէ: Ըստ այսմ 71/2 միլիոնէն աւելին վրաններու տակ կը բնակին կամ կը թափառին: Ան ստոյգ է որ աս ժողովրեան վրայ անդուստլ բնութիւն մը կայ, որ ամենեւին քաղաքային կարգի ու կանոնի տակ չուզեր մտնել:

Վարպարըքները Ալճերիի Գապիլներուն ու մեծ աւապատին Թուարիքներուն խնամի ցեղն են: Ամացիքի աւաններ իրենց լեզուաւ, ազնուական, ազատ կամ անկախ կը նշանակէ: Ասոնք Ատլաս լեռան հիւսիսային կողմը կը բնակին եւ ցեղապետներու կամ պղտիկ հասարակապետական վարչութեան տակ կ'ապրին: Իրենց լեզուն սրն որ սեմական է, զանազան գաւառական բարբառներու բաժնուած է: Գեղեցիկ եւ ուժեղ մարդիկ են, մարմնոց առողջ կազմած ունին, եւ երեսներնու զոյնը ճերմակ է: Մարդերին անանկ գեղնադոյն է, որ մինչեւ կարծիք ունեցողներ կան թէ ասոնք Ափրիկէի հիւսիսային կողմը գաղթած Անտալներէն սերած ըլլան: Ըստ մեծի մասին պաճարաբուծութեամբ ու որսով կ'ապրին: Հագուստին մինակ բամբակէ շապիկ մ'ու վերարկու մըն է: Ամառ ու ձմեռ դուլանին բաց է: Երկրիս վրայ ամենէն անդամ գուղերն ու աւագակներն անշուշտ ասոնք են: Արաբացոց յիշերիմ թշնամին են ու գիշերները զանոնք կ'աւաղակեն: Քաջ ու սրտոտ պատերազմող են ու թէ որ թշնամին իրենց զիմացը զօրաւոր հեծելազունք մը չունենայ, անյաղթելի են:

Շիւլքները, որոնք պարպարըքներուն պղտիկ մէկ մասն են, Ամացիքներէն աւելի մութ մարմնոց զոյն ունին եւ անոնց պէս զօրաւոր չեն: Ասոնք աւելի քաղաքներու եւ գեղերու մէջ բնակելով եւ երկրագործութեան եւ արուեստից զբաղելով աւելի կը թուլթիւն առած են եւ եւրոպական վաճառականութեան քիչ վաճառք չեն մատակարարեր: Իրենց տուններուն մեծ մասը քարէ է եւ տանիքնին աղիւտով կամ թերթաքարով ծածկած, եւ թշնամեաց դէմ պաշտպանելու համար աշտարակներ ալ ունին: Շիւլքներուն մէկ մասը Թէնսիֆթ գետին հիւսիսային կողմը գաշտային երկիրը կը բնակի եւ մէկ մասն ալ Ատլաս լեռանց հարաւային դին:

Արաբացիք, որոնք իբրեւ աշխարհակալ հոս եկան իրենց լեզուին ու բարուց մաքրութիւնը պահեցին: Նաեւ իրենց հովուական կեանքը չմոռցան: Արք թէպէտ գեղեցիկ երես չունին սակայն մարմնոց կազմաճինն աղւոր է: Անիկ մարդիկ գեղեցիկ են, սակայն կարգուելնէն ետքը տան ու արտերու մէջ ունեցած ծանր գործքերով շուտ մը կը տգեղնան:

Մաւրիտանացիք ամենէն շատուր, բայց ամենէն անարգ ցեղն են: Վրացերի Հէմոյ, որն որ իրենց հետ տասուերկու տարի ապրեցաւ, մէկ աղէկ յատկութիւն մը միայն տեսած է ասոնց վրայ, այսինքն որ ամէն ցաւ ու

վիշտ անտարբերութեամբ կը կրեն: Ամենէն գէշ ու անարգ բաները, որ մարդկային սրտին մէջ կրնայ տեղի ունենալ, կ'ըսէ Կրապելի, իրենց նկարագիրը կը կազմեն: Անհաստատ, անհաւատարիմ, ստատաց եւ անգութ են, եւ ոչ վախ տալով եւ ոչ բարիք ընելով կրնայ մէկը զստոնք զսպել: Նոյն իսկ իրենց արտաքին տեսքը մէկ հակիրճութիւն ու վախ մը կը պատճառէ: Իրենց գլխաւոր մոլութիւններն են զգայականութիւն, սխ, ամբարտաւանութիւն, ընչաքաղցութիւն: Յիշողութիւնն սուր է, զորն որ մինակ իրենց եղած անիրաւութիւնը յիշելու կը դարձած են: Մահամտականաց գրեթէ կէսը ասոնցմէ է ու տերութեան պաշտօններուն ասոնք կ'ընտրուին:

Հիմակուան իշխող ցեղը Մետինէ քաղքին մօտ՝ Եամպոյ ծնած ու հոս գաղթած Շէրիֆէ մը յառաջ եկած է, որն որ կը հաստատէր թէ Ալիին եւ Փաթմա՝ մարգարէին դասերն սերունդը ըլլայ: Ասիկա 1620ին Մարդքոյ եկաւ եւ իր որդին Մուլէի Շէրիֆ զինու զօրութեամբ բոլոր երկիրը իրեն տակն առաւ:

Մարդքոյ Մուլթանները կ'ուզեն խալիֆներուն մինակ հարազատ յաջորդներն ըլլալ եւ անոր համար ալ իրենց աշխարհական իշխանութեան հետ կրօնական իշխանութիւնն ալ միացուցած են: Մուլթանը ոչ միայն կրօնի եւ տերութեան գլուխ է, հապա նաեւ տէր է աւաններն ստացուածոցը, անանկ որ ամէն սոսկականաց ստացուածքը իբրեւ Մուլթանէն անոր յանձնուած բան մը կը մտածուի եւ երբ որ ուզէ Մուլթանը կրնայ իրեն առնել:

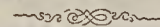
Մարդքոյ տերութեան սովորական տարեկան մուտքն է 2,600,000 եգիպտական զուրուշ ու սովորական ելքն է 990,000 եգիպ. զուրուշ: Ասով ամէն տարի 1,600,000 զր. կ'աւելնայ, որ գրեթէ 2,190,000 թալէր կ'ընէ: Աս աւելցած դրամը ամէն տարի տերութեան գանձը կը տարուի ու մասնաւոր խցի մէջ կը փակուի, որուն բանալին Մուլթանին ձեռքէն չ'ելլեր: Հին ատեններն աս ստակը գանձատուն տանողները՝ իսկոյն տանելէնէն ետքը կը մեռցնէին, բայց աս սովորութիւնը հիմա չկայ: Մուլթան Մուլէի Ապտէրահման, կ'ըսուի որ, իր գահ ելած ատենը աս գանձին մէջ 50 միլիոն եգիպտական զուրուշ գտած ըլլայ, աս գումարը մինչեւ անցեալ տարի, իր մահը, անշուշտ շատ աւելի մեծցած է:

Որչափ որ անկուպար ալ է Մուլթանին կառավարութիւնը, իր երկրին երեք մասին երկուքը կատարեալ անկախութեամբ մը կ'ապրի, ինք զինք տկար կը զգայ նէ հարկ կու տայ, իսկ թէ որ կրնայ նէ գէտ կենալ՝ կը զլանայ:

Արագաւորեալ զինուորական վիճակ չկայ. հապա պատերազմ ծագած ատեն ժողովուրդը զէնքի կը կանչուի: Տարին անգամ մը ժողովուրդը բայց դաշտի վրայ կը ժողվի ու աղագահամար կ'ըլլայ եւ նոյն ատեն կ'որոշուի թէ որոնք պիտ'որ զէնք առնեն երբոր պատերազմ ըլլայ: Պարոն Աւիւթթին աւստրիացի պաշտօնակալը աս հանգէտը տեսած ըլլալով Մարդքոյ ժողովուրդը իբրեւ ամենախեղճ ու թափթիւփած սինլըսը մը կը ստորագրէ: Ասոնց քով պատերազմի կարգ ու կանոն փնտռել զուր է: Պա-

տերազմ ծագած ատեն, կանչուածները մեկտեղ կու գան ու զօրավարներ կ'ընդունին, որոնք հասարակօրէն իրենց Շէյխներն են ու կը փորձեն թէ ինչպէս պիտ'որ հրացան պարպեն եւ իսկոյն խառնիխառն թշնամոյն վրան պիտ'որ յարձակին: Հեծելազօրը աւելի կարգաւորեալ է: Մուլթանին անձնապահները մէկը սեւերէ ու մէկալը ձերմակներէ բաղկացած երկու գնդ է կը բաղկանան: Ասոնց թիւը ըստ Աւիւթթինի 10,000, ըստ Կրապելի 16,000 ու ըստ այլոց 38,000 է: Մարդքացւոյ թնդանօթաձիգները շատ քաջ են իրենց թնդանօթներովը դժոխական աղմուկ մը հանելու մէջ, սակայն աւանց հետեւութեան: Ասոր փորձը գիտեն Աւստրիացիք 1828էն էլ Արաիշի առջեւ, ու Գաղղիացիք 1844էն Թանձերի եւ Մոկատորի առջեւ: Ծովային զօրութիւն հիմակ գրեթէ ամենեւին չունին, քանի որ Աւստրիացիք էլ Արաիշի քով անոնց մեծամեծ նաւերը խորտակեցին: Հիմակ ունեցած նաւերնին մինակ նաւահանգստի պահպանութիւն կ'ընեն:

Հարաւորութիւնն ուրիշ անգամ:

ՄԱՂԱԲ ՄԱՍԿՈՐԹԱՆ

Գ. ՍՈՒԵՐ

Հօրուտ մօրուտ (Polianthes. Քէպեր):

Հօրուտ մօրուտը ձագարածէ (խոնկի յետէ) ծաղկի բաժակ ունի: Աս բաժակին վեցմասնեայ բաժանումը կացուցանող տերեւները կ'որ են:

Հասարակ Հ. (P. tuberosa). Մերսիկոյէն Եւրոպա բերուած եւ ծանօթ սոխատունի մըն է, որուն ցօղունը քանի մը ոտնաչափ բարձր կ'ըլլայ եւ նեղ, նիզակաձեւ տերեւներ ու պարզ կամ բարդ, խիստ անուշահոտ, ձերմակ ծաղիկներ ունի, որոնք ցօղունին ծայրը խումբ մը կը կապուցանեն: Հօրուտ մօրուտին սոխերը ձմեռը աղատ տեղ, պարտիղի մէջ պէտք չէ թողուլ: Շատ տաք կը սիրէ, որովհետեւ հայրենիքը Եսպա եւ արեւելեան Հնդկաստանի Սէյլոն կղզին է ուր տաքութիւնը շատ է: Հոն իր երկնիէկ, ձերմակ եւ ուռուցիկ (եռաձիւ) արմատը բռան մեծութիւն ունի, եւ ծաղիկն ցօղունը մինչեւ 8 ոտք կը բարձրանայ: Իսկ հոս Եւրոպայի մէջ ցօղունին հաստութիւնը երկու մասնաչափ իսկ բարձրութիւնը հազիւ չորս ոտք կ'ըլլայ: Ասոր սոխը պարարտութիւն ու խոնավութիւն կ'ուզէ: Անոր համար պարարտ, կաւուտ եւ կէս մը հաստ աւաղով խառնուած եւ աս երեքին ամբողջ քանակութեանը չափ փոտած կովու աղբով խառն հողի մէջ տնկելու է: Հօրուտ մօրուտը թէ ազատ երկրի վրայ եւ թէ ընձանակի մէջ տնկելով կրնայ ծաղկեցուիլ: Անոն վերջերը հողէն հանուած սոխերը չորցրելու համար ոչ աղատ օդի եւ ոչ ալ տաք խցի մէջ կ'ախելու է, այլ չոր աւաղի մէջ անանկ պէտք է թաղել որ սոխը աւաղի մէջ, իսկ տնկոյն մասը աւաղէն դուրս մնայ: Գարնան աղբոյ ածուները պատրաստուած ատենը, ածու մ'ալ ասոնց համար կը պատրաստուի, բայց աս վերջինին համար, աղբոյ ածուներուն պէս շատ աղբ պէտք չէ դնել, այլ աւելի հող դնելու է: Կրնայ նաեւ պարտիղի աղէկ

եւ փափուկ հողն ալ առնուի: Ածուն պատրաստելէն վերջը, աղը հողին մէջ բաւական հինալէն կամ այրելէն ետքը հօրուտ մօրուտին զօրաւոր սոխերը, իրարմէ 2 մատնաչափ հեռու կը տնկուին, եւ առ ածուն ալ, մէկ կալ ածուներուն պէս կը մշակուի: Հոս աս սոխերն անմիջապէս ծլելու կը սկսին, եւ երբոր դիշերային ցրտէն ալ վախ չ'ըլլար, ասոնք զգուշութեամբ հողէն կը հանուին եւ բոլորովին հովի եւ արեւու դիմացը չեղող եւ նուազ պարարտ ածուի մը մէջ իրարմէ 8 մատնաչափ հեռաւորութեամբ կը տնկուին: Բոլոր ամառը ցորեկունան խիստ արեւու եւ խոնաւ մեղի ատեն վրանին կը ծածկուի, եւ ածուն վայրենի տնկերէն միշտ կը մաքրուի: Ասով հօրուտ մօրուտները Զուլիսի կամ Օգոստոսի մէջ իրենց բարձրութեան կը հասնին եւ Սեպտեմբերին սկիզբը կը ծաղկին: Ծաղկին ամէն մէկ ցօղունին վրան 15—20 կոկոններ կ'ըլլան, որոնք հետզհետէ կը բացուին: Բայց ամէն մէկ ծաղիկ օր մը միայն կը ծաղկի, ասով ամէն մէկ հօրուտ մօրուտը երեք շաբթուա չափ ծաղկած կ'ըլլայ: Ով որ աղբոյ ածու չունի նէ, կրնայ սոխերը Փետրուարի մէջ բարձր բնձանախներու մէջ տնկել, եւ տաք խցի մէջ ծլել տալ եւ այնչափ ատեն հոն պահել մինչեւ որ բաց տեղ տնկելու ատենը դայ: Սոխերու ձագերը՝ որոնք երեք տարի վերջը կը ծաղկին Մարտի մէջ պէտք է ծաղկող սոխերու պէս, պատրաստուած ածուի մէջ տնկել, եւ զատոնք ալ ցրտութենէ, ցորեկունան արեւէն եւ խոնաւ միգէն պատուարել: Անան կարելի եղածին չափ հողէն ուշ պէտք է հանել, բայց միշտ ցրտէն պահպանելն աչքին առջեւն ունենալով, այնպէս որ ցրտերը սկսած աւտենը, արգէն հողէն հանուած պիտի ըլլան: Սոխին ձագերը սրչափ որ երկայն ատեն հողի տակ կը մնան, այնչափ ալ աւելի զօրաւոր կ'ըլլան եւ ապագայ ցօղունին երկայն ու ծաղիկինն այնչափ աւելի աղուոր կ'ըլլան: Սոխին ձագերը՝ ճնշմանէ պահպանելու համար կրնան բարակ աւաղի եւ կամ մամուռի մէջ պահուիլ: Հասարակ հօրուտ մօրուտը պարզ եւ ճերմակ ծաղիկ ունի: Ասոր բարդ տեսակն ալ կայ, բայց ծաղկելու մօտերը ամենեւին խոնաւութիւն պիտի չի կրէ, ոչ անձրեւէն եւ ոչ ալ խոնաւ մարախուղէն, ապա թէ ոչ կը դեղնանայ եւ առանց ծաղկելու կը չորնայ: Հօրուտ մօրուտը բաց տեղ անուշահոտութիւն մը կը բուրէ, որն որ խցի մէջ առնուելու ըլլայ հոտոյն սաստկութենէ սմանց վնասակար ալ կրնայ ըլլալ:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԳԱՆ

Գ Ա Ր Ո Ւ Ն

կարճ կարճ օրերը	Չէին դեռ երեկ
Ռիշտ իրենց լուսով	Լերկ ու մերկ անդեր
Փանք օր, մէյ մ'անցան	Խրպնած երեսին
Երթան թող բարով	Ճերմկով գոցեր:
Քուն մըն էր երկայն	Չէր զիս դեռ երեկ
Հերիք քնացար	Իմ սիրուն խցիկ
Ա՛լ եւ բնութիւն	Ձերմիկ փռան քով
Չարդերդ վրադ առ:	Բռնած կըճկտիկ:

Բայց քու ձայնդ, դարուն,	Արնամ գրգռանացդ
Մոգեց զիս իրաւ,	Ըլլալ անըզդայ
Կարծես բնութեան	Բնութեան ուրիշ
Կայծ մըն էր տուաւ:	Բենիամին մը կայ:
Քունէն արթնցած	Ա՛յ ձախ ամէն դի
Մանկիկ մը սիրուն	Ուր որ դառնայ մարդ
Կըրկին սիրելի	Կը տեսնէ նոր կեանք
Ես հիմակ ինձ դուն:	Նոր ծնունդ զուարթ:
Դեռ քու հագուստներդ	Փափուկ քու մատերդ
Այն ինչ պըճնած կէս	Գահարներ չըբեղ
Ի՛նչ արտեր քեզի	Լեռներ ու մարգեր
Կը քաշես կ'առնես:	Կը յեռու մէկտեղ:
Անոյշ քու ճաճանդ	Մեղք որ ժառանգներդ
Տայ այգուն ձայնիկ	Յարգը չեն գիտեր
Աչքերուս տալով	Կը խարկեն կ'աւրեն
Համբոյր մը հեղիկ:	Անգին կիտուածներ:

Ե՛լ, մարդ, մարդ ու դաշտ
 Հիմակ է ատեն,
 Կու դայ ժառանգը,
 Չի նմանիր իրեն:

ՍԱՆՐԱՆՈՒՐԸ ՈՒ ԶՈՒԱՐՃԱՆԻՔ

Արուեստական ստույգ:

Փարիզի մէջ մօտերս նոր մեքենայ մը ելաւ, որն որ ջրին տաքութիւնը հեռացնելու սկզբան վրայ կայացած է: Աս մեքենային մէջ ջրով լեցուած խողովակ մը ուրիշ խողովակի մը հետ հաղորդութիւն ունի, որուն մէջն օդը կրնայ պարպուիլ ու տեղը եթէր մը լեցուիլ, որն որ նուազ բարեխառնութեան մէջ կ'անօսրանայ: Դռնակներու եւ փակաղակներու ճարտար արամագրութեամբ մը կրնայ աս եթէրը մէյ մը ջրի դարձուիլ ու մէյ մը օդադատարկ տեղում անօսրացուիլ: Ասով եթէրը հեռահեռէ ջրին խողովակին տաքութիւնը կը գոյնայ եւ հետեւաբար ջուրը պինդ սառուցի կը դառնայ: Ասոր հարկաւոր եղած օդահան գործիքը շոգւոյ զօրութեամբ կը շարժի: Մի եւ նոյն եթէրը երկայն ատեն կը ծառայէ ու մեքենային քովը կեցող գործաւորէն զատ զրեթէ ուրիշ ծախք չունի: Աս գործիքով շինուած սառույցը խիստ մաքուր է եւ մէկ քիլոկրամը կէս ասֆէ՛ կ'արժէ: Մեքենան գանող, Տէր Բար, չորս քիլոկրամ աւանդ խողովակներով մէկ ու կէս ժամու մէջ 88 քիլոկրամ սառույց կը շինէ:

ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԱԳՐՈՒ

Քաղաքական մթութիւնը կը շարունակէ՝ առժամանակ մի կարծուեցաւ, որ եգիպտական խաւարը կը փարատի ու դիպաց մթնոլորտը կ'երեւայ, բայց Ագրիլ ամառն պատմութիւնը կը ցուցնէ որ ամէն յուսացուածը՝ առնուած չէ: Իտալիայի խնդիրը միշտ հսկայաքայլ յառաջանալու վրայ է, եւ միշտ իրերը աս վեճակը բերող աւուրս նորագիւտ սկզբունքները կը յաղթանակեն ու ամէն տեղ գլուխն անցնող թաղապետի Գլուխներուն փառք ու պատիւ կը պատրաստեն: Բերնով աղ-

